

УДК 340.13:347.23

Бутенко С. С. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ВЛАСНОСТІ

Проаналізовано основні концептуальні підходи до розуміння сутності методології дослідження власності як складної та багатофункціональної системи. Розглянуто прийоми, методи та логічну організацію пізнання філософських, економічних, правових, соціальних, історичних і культурно-моральних засад власності як підґрунтя для формування політичного устрою демократичного суспільства.

Ключові слова: методологія, метод, синергетика, аналіз, синтез, логіка, герменевтика, метафізика, догма, соціологія, філософія.

Питання, пов'язані з методологією (від грец. *methodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання; *logos* – слово, поняття, учення) наукового дослідження, почали вивчати ще за часів античності.

Ще Платон, Сократ й Арістотель, зазначає В. Ковальчук, першочергового значення надавали діалектичній сутності мислення. Арістотель вивчав принципи побудови суджень, питання термінології, правила умовиводів тощо. У XVI–XVII ст. Ф. Бекон та Г. Галілей довели, що наукове пізнання ґрунтується на планомірному експерименті. Правила раціоналістичного методу розробив Р. Декарт. Достовірними слід uważати положення, які чітко й виразно усвідомлені. Утвердив діалектику як загальний метод пізнання й духовної діяльності Г. Гегель. Він дослідив протиріччя розвитку буття і мислення. Таким чином, кожна конкретна наука використовує свою методологію та спеціальні методи [1, с. 7].

Водночас питання тлумачення сутності та змісту поняття «методологія» в сучасній науці й досі лишається дискусійним. Крім цього, потребують подальшого дослідження проблеми визначення принципів побудови суджень, застосування

термінології та правила формулювання умовиводів під час дослідження складних і багатофункціональних систем, до яких належить, зокрема, і власність.

З огляду на зазначене, мета цієї статті – проаналізувати основні концептуальні підходи до визначення особливостей методології питань власності як складної та багатофункціональної системи в аспекті її впливу на формування політичного устрою демократичного суспільства.

Теоретичним підґрунтям дослідження є філософські джерела античності, європейського середньовіччя та Нового часу, а саме праці давньогрецьких філософів Платона, Сократа й Арістотель, мислителів наступних епох – Ф. Бекона, Л. Берталанфі, Р. Декарта, Г. Галілея, Г. Геґеля, Е. Гуссерля, К. Маркса, вітчизняних та іноземних сучасних дослідників Дж. Бейлера, О. Богдашиної, А. Грицанова, О. Данильяна, Г. Кельзена, Д. Керимова, О. Колесникова, А. Конверського, М. Костицького, В. Крутецького, В. Лубського, К. Поппера, Ф. Селмана, О. Сидоренка, Ю. Сурміна, В. Тараненко, А. Тимієніської, С. Щерби, Е. Юдіна та ін.

Найпоширенішими є два варіанти структурного та змістового інтерпретування методології в сучасній науці: спрощений (суто філософський) і розширений (як учення (знання) про структуру, логічну організацію, засоби й методи діяльності загалом).

Прихильники першого варіанта вважають, що методологія – це певна сукупність філософських методів пізнання, до яких належать:

- індуктивний метод Ф. Бекона;
- раціоналістичний метод Р. Декарта;
- діалектичний метод Сократа, Г. Геґеля, К. Маркса;
- феноменологічний метод Е. Гуссерля;
- системний метод Л. Берталанфі тощо.

На думку прихильників другого варіанта, методологія – це, насамперед, сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми та засоби науково-пізнавальної діяльності, тобто, за визначенням Ю. Сурміна, учення про метод діяльності, який охоплює принципи, методи діяльності та знання, відображає їх і складається з методології пізнання, методології практичної цілісності й методології оцінювання (аксіометодології) [2, с. 8].

На думку М. Костицького, методологія – це «...вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, кризь призму

яких і здійснюють пізнання за допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методики. Тобто є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, знаходяться в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно. Наприклад, метод спостереження застосовують у більшості наук, попри те, що він найбільше пов'язаний з позитивістською методологією, емпіризмом. Тобто, щоб спостерігати за природою, соціумом, процесами та явищами, необов'язково позиціонувати себе як позитивіста чи емпіриста» [3, с. 6].

Сучасній науці, стверджує К. Поппер, притаманні не лише логічна форма, а й, крім цього, специфічна методологія. На думку А. Конверського, методологія є типом раціонально-рефлексивної свідомості, що спрямований на вивчення, удосконалення та конструювання методів і має два основні значення: по-перше, це система певних правил, принципів й операцій, що застосовують у певній сфері діяльності (науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, учення про цю систему, загальна теорія методу.

«Метод (у певній формі), – зауважує С. Щерба, – зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів, норм пізнання і діяльності. Він є системою принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта на виконання конкретного завдання, досягнення результатів у певній сфері діяльності. Метод дисциплінує пошук істини, дозволяє зекономити сили та час, рухатися до мети найкоротшим шляхом, регулюючи пізнавальну та інші форми діяльності людини» [4, с. 346].

У цьому контексті А. Грицанов зазначає, що філософські методи в науці, здебільшого, опосередковані іншими, більш приватними, проте саме вони (не завжди явно усвідомлювані вченими) визначають загальну спрямованість дослідження, принципи підходу до досліджуваного об'єкта, характер інтерпретування отриманих результатів. Методи формуються під час рефлексії над об'єктною (предметною) теорією на метатеоретичному рівні всередині певних парадигматичних орієнтацій і закріплюються в принципах, нормах та методиках дослідження, реалізуються через навички, уміння конкретних дослідників, забезпечуються відповідними інструментальними засобами. Предметне розгортання методів відбувається у процедурі, що доводить дію чинників, синтезованих у методі, до окремих операцій. Дотримання методів забезпечує регулювання

та контроль дослідницької (як і будь-якої іншої) діяльності, визначає її логіку.

Водночас слушною є думка С. Щерби згідно з якою «...неможливо розробити загальний метод пізнання, а необхідно щоразу шукати новий шлях дослідження, тобто кожне нове відкриття вимагає застосування нових методів і нової методології дослідження» [4, с. 346].

Особливість методології дослідження власності полягає в тому, що її об'єктом є складна та багатофункціональна система. Тому, на наш погляд, змістовне розуміння її має формуватися під впливом низки факторів, а методологічний інструментарій дослідження – ґрунтуватися на багаторівневій концепції методологічного знання, яка передбачає застосування:

методів, які визначають найзагальніші форми пізнання проблеми (діалектичний, метафізичний, аналітичний, системний, феноменологічний, герменевтичний тощо);

загальнонаукових підходів і методів пізнання, що використовують у низці галузей наукового знання;

методи, застосування яких є специфікою окремих складових загальної системи питань власності.

Слід урахувати, що процесу дослідження власності, як і будь-якої іншої системи, властива нелінійна методологія пізнання, що знаходиться під впливом сучасних міждисциплінарних наукових концепцій, а саме:

динаміки неврівноважених процесів, результатом яких є те, що випадковість і необхідність доповнюють одна одну, визначаючи долю відкритої системи;

вивченням процесів самоорганізації та виникнення, підтримання стійкості та розпаду систем різного походження на підставі методів математичної фізики («формальних технологій») – синергетики (від грец. *συν* – спільне та *εργον* – дія).

Методологічний інструментарій дослідження питань власності можна умовно розділити на два блоки – загальні дослідницькі та філософські.

Загальні дослідницькі методи формують підґрунтя для процесу пізнання феномену власності в його виникненні, утвердженні та розвитку. До них належать, зокрема, такі:

аналітичний (лат. *analysis* – розкладання, розчленовування, розбір), за допомогою якого досліджуваний предмет подумки або

практично розчленовують на складові чи виокремлюють ознаки предмета для вивчення їх окремо як частини єдиного цілого;

дедуктивний, або гіпотетично-дедуктивний (англ. deductive – виводити), за якого окремі висновки дослідження формують на підставі перевірки запропонованих гіпотез щодо причини досліджуваних явищ, а інші логічно виводять із загальноновизнаних аксіом чи постулатів;

індуктивний, або емпірично-індуктивний (лат. inductio – збудження), який полягає в переорієнтуванні перебігу думок у зворотному напрямку – від конкретного до загального; згідно з ним індукція має розділяти природу шляхом належних розмежувань і винятків та після достатньої кількості негативних суджень доходити висновків про позитивне;

моделювання (від англ. scientific modelling) – це метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміненні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю);

раціоналістичний (лат. ratio – розум), який ґрунтується на концепції примату розуму у процесі пізнання та компетентності логічного перебігу думок у пошуках істини. Згідно з твердженням Р. Декарта, «...порядок набуття знань має відповідати порядку розумової діяльності: від відомого до невідомого, від простого до складного» [5, с. 249];

синтезу (лат. synthesis – з'єднання, складання, сполучення), коли відбувається уявне з'єднання складених елементів досліджуваного предмета та його властивостей, розчленованих унаслідок аналізу, установлення їх взаємодії та зв'язків і вивчення предмета або класу предметів як єдиного цілого.

Філософські методи доцільно диференціювати на загальні, тобто ті, що застосовують під час дослідження будь-якої категорії власності, та прикладні (спеціальні), які відображають специфіку методології дослідження окремих складових системи власності.

До *загальних філософських методів* належать такі:

герменевтичний (грец. ερμηνεύει – тлумачити), який ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації текстів, що можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, наукових монографій, інших письмових праць учених, і виконує функцію посередника між загальною та абстрактною нормами і конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовують ці норми;

діалектичний (грец. δίαλεκτική – мистецтво сперечатися, міркувати), що розглядає дійсність у русі, розвитку та суперечностях і якому властиві принципи історизму, загального зв'язку, єдності й боротьби протиріч. Діалектичний метод, зазначає М. Костицький, є тріадним (триєдиним) і виявляється як:

- «1) буття – сутність – поняття;
- 2) чуттєвість – розсудок – розум;
- 3) перехід – рефлексія – розвиток;
- 4) метод – логіка – пізнання;
- 5) теза – антитеза – синтеза» [3, с. 7];

догматичний (грец. δογματίζω – постановляти, приймати), пов'язаний з використанням правил логіки й мови, оскільки буття права невіддільне від текстів законів, договорів, наказів, вироків, рішень тощо, їх тлумачення і розуміння у зв'язку з конкретними життєвими ситуаціями. Формально-юридичний метод чітко окреслений у працях Г. Кельзена, який право досліджував поза зв'язками з іншими соціальними інститутами. Як предмет дослідження право існує в «чистому вигляді», що передбачає звільнення правознавства від усіх сторонніх елементів;

історичний, який ґрунтується на вивченні виникнення, формування та розвитку об'єктів у хронологічній послідовності. Завдяки використанню історичного методу досягають поглибленого розуміння суті проблеми, і постає можливість формулювати аргументовані рекомендації щодо нового об'єкта. Історичний метод може бути використано для дослідження різних явищ та об'єктів природи, суспільного життя, науки, техніки тощо;

кібернетичний, який за допомогою системи понять, законів і технічних засобів кібернетики сприяє пізнанню державно-правових явищ. Можливості кібернетики не зводяться лише до можливостей її технічних засобів (комп'ютерів тощо). Глибше пізнати державно-правові закономірності можна й за сприяння системи її понять (управління, інформація, двійковість інформації, прямий та зворотний зв'язок, оптимальність тощо) і теоретичних ідей (закон необхідної різноманітності);

логічний, або *абстрактно-логічний*, який допомагає вирішувати різні логічні економічні питання та проблеми шляхом використання понять, категорій, теорій і гіпотез, розробляє висновки та на їх підставі дає рекомендації;

математичний, який передбачає сукупність прийомів оперування з кількісними характеристиками. Із цього приводу І. Кант зауважив, що в «...кожному знанні стільки істини, скільки математики»;

метафізичний (від грец. τὰ μετὰ τὰ φυσικά – те, що понад фізикою), за допомогою якого буття розглядають власне як буття, досліджують граничні й надчуттєві принципи, причини та засади буття;

порівняльний, тобто зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення схожості чи відмінності між ними, а також знаходження загального, що може бути властиво двом чи декільком об'єктам дослідження;

психологічний (від грецьк. ψυχή – душа, дух; λόγος – учення, наука), що передбачає сукупність засобів і прийомів вивчення фактів психічних явищ та виявів психічної діяльності. Найпоширеніші методи психології – спостереження й експеримент. Застосовують також інші методи: метод бесіди, анкетний метод, аналіз процесу та продуктів діяльності, тестовий метод тощо.

Для того, щоб чітко виокремити психологічну методологію в пізнанні, слушно зауважує М. Костицький, необхідно з'ясувати сутність власне пізнання. «Пізнання в сучасній філософії та наукознавстві трактують як творчу діяльність суб'єкта, що орієнтована на отримання достовірних знань про світ. Пізнання є сутнісною характеристикою буття та залежно від свого функціонального призначення, характеру знання й відповідних засобів і методів може бути здійснене як філософське, наукове, художнє, буденне тощо. Дослідники виокремлюють суб'єкт і об'єкт пізнання. Водночас пізнання нерозривно пов'язане зі свідомістю як важливим компонентом людської психіки. Наявність у людини свідомості надає можливість продукувати узагальнені знання про зв'язки, відношення, закономірності об'єктивного світу, ставити перед собою мету, розробляти плани, регулювати та контролювати емоційні, раціональні, предметно-практичні відносини з дійсністю, визначати ціннісні орієнтири, удосконалювати умови життя» [6];

системний підхід (від англ. systems thinking – системне мислення), який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи за допомогою системного аналізу;

соціологічний (від лат. *societas* – суспільство та грец. *λογος* – учення, знання, наука), який, здебільшого, застосовують у соціологічному дослідженні для опитування, аналізу інформації, експерименту, соціологічного спостереження й експертної оцінки;

феноменологічний (від грец. *φαινόμενον* – незвичайне явище, рідкісний факт, який складно збагнути, та *λογος* – учення).

До філософських прикладних методів, які відображають специфіку методології дослідження окремих складових системи власності, на наш погляд, належать:

філософсько-економічні, за допомогою яких досліджують і розв'язують проблеми таких сутнісних вимірів економічного життя суспільства, як власність, вартість, праця, капітал тощо. Філософія економіки розглядає систему господарювання як багатовимірний, суперечливий, об'ємний світ (світ суспільства та природи), що знаходиться в постійному русі й розвитку. Специфіка філософського знання допомагає піднятися над зовнішнім, буденним аналізом поверхневих явищ та їх властивостей, проникнути в сутність глибинних економічних процесів, які неможливо збагнути ні досвідом, ні практикою, оскільки вони виходять за межі раціонального осягнення, але є буттєвими й за певних обставин достатньо відчутними;

філософсько-культурні та моральні – специфічні способи пізнання й перетворення окремих сфер культурного суспільного життя, норм моралі, менталітету і традицій, що притаманні соціуму;

філософсько-політичні, орієнтовані на розуміння політичних процесів, пов'язаних із питаннями власності, їх осмисленням і розумінням суті цих політичних феноменів, зокрема, шляхом одночасної трансценденції (лат. *transcendens* – той, що виходить за межі) й імманенції (лат. *immanens* – той, що перебуває всередині). Основні напрями в сучасній політичній філософії: лібералізм, комунітаризм, фемінізм, неомарксизм, неогегельянство, постмодернізм, республіканізм. Основні концепції: свободи, справедливості, рівності, влади, легітимності, насильства, політичного дискурсу, політичного спілкування тощо;

філософсько-правові, що утворюють систему світоглядних методологічних ідей і принципів власності, утілених у певному способі осмислення права, а також передбачають їх порівняння, критику та обґрунтування. Методологія філософії права – це систематизована сукупність концептуальних ідей (моделей),

загальнонаукових, конкретно-наукових, спеціально-юридичних методів, парадигм дослідження предмета філософії права, а також теоретичний аналіз (рефлексія) закономірностей застосування цих знань. Узагальненим вираженням такої системи є різні типи праворозуміння чи способи осмислення світоглядно-методологічних джерел права, методологічні парадигми, що відображають цілісність світоглядно-смыслового змісту права та його обґрунтування. Такий підхід надає можливість повноцінно реалізувати методологічну функцію філософії права;

філософсько-релігійні спрямовані, здебільшого, на інтегрування індивідуальних методів і прийомів, що відкриває широкі пізнавальні й дослідницькі можливості;

філософсько-соціальні, за допомогою яких вивчають процеси, що відбуваються в соціумі у взаємозв'язку зі всіма аспектами дійсності. Основною вимогою такої методології є розгляд суспільства не тільки як об'єкта, а й як суб'єкта. Ці положення соціально-філософської методології доповнюють іншими важливими принципами для дослідження будь-яких соціальних об'єктів.

Аналіз викладеного дає підстави для визначення методології дослідження питань власності як сукупності прийомів, методів і логічної організації пізнання філософських, економічних, правових, соціальних, історичних та культурно-моральних засад питань складної й багатофункціональної системи власності як підґрунтя формування політичного устрою суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєв ; наук. ред. проф. В. О. Дроздов. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Професіонал, 2004. – 208 с.

2. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручник / Ю. П. Сурмін. – Київ : Консорціум з удоскон. менеджмент-освіти в Україні, 2006. – 302 с.

3. Костицький М. Деякі питання методології юридичної науки / М. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3–11.

4. Щерба С. П. Філософія : підручник / С. П. Щерба, О. А. Заглада. – 3-тє вид. – Житомир : Полісся, 2009. – 548 с.

5. Декарт Р. Сочинение. В 2 т. Т. 1 / Рене Декарт. – М. : Мысль, 1989. – 654 с.

6. Костицький М. В. Про психологічне пізнання в юридичній теорії і практиці [Електронний ресурс] / М. В. Костицький. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Juftp/2011_1/kostuts.htm. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2016
